

Позиція Індії в російсько-українській війні у контексті особливостей індійської моделі розвитку та перспектив українсько-індійських відносин¹

У статті показано, що важливі позитивні економічні та соціальні зміни, які спостерігалися в Індії протягом останніх 30 років, призвели до стрімкого зростання міжнародного авторитету країни. Відбувся надзвичайно успішний перехід Індії від статусу постколоніальної країни до формату регіонального лідера та кандидата у провідні центри сили в сучасній геополітиці, з яким повинні рахуватися такі світові лідери, як США, КНР, РФ та ін. Виходячи із цього, позиція Індії по проблемах та питаннях російсько-української війни є надзвичайно важливою та суттєвою. Індія займає у цьому питанні нейтральну позицію згідно традиційним принципам її зовнішньої політики, однак останнім часом позиція індійського керівництва поступово змінюється на користь України.

The article states that important positive economic and social changes observed in India during the last 30 years have led to a rapid increase in the country's international influence. There was an extremely successful transition of India from the status of a post-colonial country to the format of a regional leader and a candidate for the leading centers of power in modern geopolitics, whom such world leaders as the USA, the People's Republic of China, the Russian Federation, etc. must be reckoned with. Basing on this, India's position on the problems and issues of the Russian-Ukrainian war is extremely important and significant. India takes a neutral position on this issue in accordance with the traditional principles of its foreign policy, but recently the position of the Indian leadership is gradually changing in favor of Ukraine.

Ключові слова: позиція Індії, російсько-українська війна, перспективи українсько-індійських відносин.

Key words: Indian position, Russian-Ukrainian war, perspectives of Ukrainian-indian relations.

Індійська модель розвитку суттєво відрізняється від багатьох країн світу, у тому числі від східноазійської в цілому та китайської зокрема, вона не схожа на жодну іншу, це особливий тип моделі розвитку. Протягом понад 70 останніх років Індія перебуває в активному і все ще не завершеному русі від аграрного, патріархального і майже неписьменного суспільства до суспільства міського, індустріального та інформаційного. Сучасна Індія – це, власне, єдність кількох типів соціально-економічних систем.

Це величезна перехідна економіка із яскраво вираженими контрастами. Зокрема, високий рівень освіти та великий сектор висококваліфікованих

фахівців поєднується з сотнями мільйонів неписьменних, значний середній клас (що є далеко не в кожній перехідній економіці) – з масовою бідністю. Наявність контрастів характерна для всіх країн із перехідною економікою, які швидко розвиваються. Однак в Індії є особливість, що вірогідно властива тільки їй одній – поєднання трьох систем.

В індійській економічній моделі неймовірним чином, але досить органічно, поєднуються важливі риси країн із різними системами – розвинених капіталістичних, соціалістичних та що розвиваються, тобто всіх «трьох світів», представлених у сучасній геоekonomіці. Такого унікального поєднання, очевидно, немає в жодній іншій країні, саме воно багато в чому визначає особливості індійської моделі розвитку.

Що стосується політичної системи Індії, то вона була побудована на поєднанні елементів англійської (вестмінстерської) моделі з елементами інших демократій. Індійська держава використала поєднання (конгломерат) західного лібералізму та радянської (соціалістичної) планової системи у 1950-х – 1980-х роках для перетворення колоніальної економіки, а в результаті економічних реформ 1990-х років вона поступово перебудовувала країну на «рейки вільного ринку».

Під час реформ в кін. ХХ – поч. ХХІ ст. основні межі індійської моделі розвитку не змінювались, Індія залишалася країною зі мішаною економікою. Однак треба було адаптувати її до нових умов світового господарства, що вимагали якісно інших імпульсів, у тому числі відмови від жорсткого контролю держави, скорочення її позицій як власника, реконструкції планового розвитку економіки за соціалістичним зразком.

Незважаючи на всі труднощі, в Індії впродовж здійснення реформ й політики модернізації (1991 – 2020 роки) було досягнуто стійке економічне піднесення. За цим показником вона увійшла в першу десятку країн світу, що найбільш стрімко розвиваються. Отже, можна дійти висновку, що індійським урядом були правильно вибрані стратегія реформ, а також поступальна, поступова тактика, що враховувала особливості й можливості країни.

Політика модернізації спиралася на досить широку соціальну базу, вона користувалася підтримкою суспільних і політичних кіл, промисловців і підприємців. Про це свідчить той факт, що всі уряди Індії, які перебували з 1991 р. при владі, були за продовження й розвиток реформ, однак кожний із них висував свої пріоритети. Проте жодний уряд не ставив питання про скасування реформ або поворот назад, що створювало певний клімат суспільної довіри політиці модернізації.

Індійські реформи продемонстрували, що без активної державної соціальної політики економічне піднесення само по собі не може забезпечити стабільного розвитку суспільства. Така політика є не менш важливим елементом перетворень, аніж ринкове реформування.

Реформи в Індії показали наявність політичної волі керівництва, уміння вибирати прийнятний за конкретних умов курс розвитку з урахуванням національно-державних інтересів країни. Саме оптимальний рівень збалансованості національних інтересів Індії і глобальних пріоритетів світового розвитку сприяв певному економічному прогресу країни й значним успіхам політики модернізації загалом [див. докл.: 1].

Показовим є те, що у наш час Індія може обігнати за показником ВВП у 2022 році (3,47 трлн дол.) Велику Британію і стане 5-ою економікою світу, а в наступні кілька років (за сприятливих умов) може перегнати Німеччину та Японію та стати третьою світовою економікою після США та Китаю.

Для України та інших країн пострадянського простору надзвичайно важливим є те, що перетворення в Індії здійснювались не під гаслом відмови від минулого, а вони продовжували і розвивали (нехай не завжди з рівною наполегливістю і послідовністю) те краще, що було вже завойовано. Вони показали, що, незважаючи на зростаючу відкритість світовому ринку, Індія робить головну ставку на свої внутрішні ресурси.

Всі ці позитивні події, що спостерігалися в Індії протягом останніх 30-ті років, призвели до стрімкого зростання міжнародного авторитету країни. Відбувся надзвичайно успішний перехід Індії від статусу постколоніальної

країни до формату регіонального лідера та кандидата у провідні центри сили у сучасній геополітиці, з яким повинні рахуватися такі світові лідери, як США, КНР, РФ та ін.

Виходячи із вищенаведеного, позиція Індії по проблемах та питаннях російсько-української війни є надзвичайно важливою та суттєвою. Керівник МЗС України Дмитро Кулеба вважає, що прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді може сприяти врегулюванню ситуації в Україні. На початку грудня 2022 року в своєму зверненні до індійського телеканалу NDTV він сказав, що Індія є надзвичайно важливим гравцем на світовій арені. За його думкою, пан Моді «своїм голосом може внести зміни» в складну ситуацію на Україні [див. докл.: 2].

Варто також взяти до уваги, що останнім часом позиція індійського керівництва поступово змінюється на користь України. Так, на початку грудня 2022 року Н. Моді офіційно відмовився від щорічної зустрічі з В. Путіним після того, як той пригрозив застосувати ядерну зброю у війні проти України. Такі зустрічі проводилися щорічно із 2000 року (тільки один раз було відмінено із-зі пандемії COVID-19). Як відмічають іноземні джерела, рішення Індії відмовитися від саміту з РФ сформувалося після саміту ШОС в Узбекистані (Самарканд, 15–16 вересня 2022 року), під час котрого Н. Моді фактично закликав главу РФ зупинити війну в Україні (широко відома і часто цитується його фраза: що «зараз не час для війни»), він також зауважив, що необхідно «рухатися шляхом миру» і нагадав про важливість «демократії, дипломатії та діалогу».

Позиція Індії у російсько-українській війні дуже активно обговорюється останнім часом в українських ЗМІ та Інтернет виданнях. Цьому питанню присвячені публікації відомих фахівців та журналістів. Варто відмітити публікації О. Боділовської (д.п.н., політолог, Національний інститут стратегічних досліджень) [3], Г. Ермана (кореспондент, «BBC News Україна») [4], О. Ворожбит (оглядачка, видання «Український тиждень») [5], А. Гриценко, (головний консультант, Національний інститут стратегічних досліджень) та І. Куса (експерт, Український інститут майбутнього) [6],

О. Лукаш (к.і.н., провідний науковий співробітник, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України) [7], А. Світлевської (кореспондент, УНІАН) [8].

Публікації вказаних авторів містять великий та різноманітний фактичний матеріал, пропозиції, міркування. Видається доцільним узагальнити, проаналізувати ці публікації й спираючись на результати аналізу попередніх індологічних досліджень акцентувати увагу на наступних аспектах із зазначеної проблеми.

Проведений аналіз свідчить, що позиція Індії щодо війни в Україні будується на принципах її відомої традиційної зовнішньої політики – збереження чіткого нейтралітету. Вона також обумовлена наступними об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

Російсько-українська війна негативно впливає на баланс сил у багатьох регіонах світу, це яскраво спостерігається в азійських країнах. У цій ситуації Індія намагається зберегти регіональний статус-кво та баланс сил у Південній Азії. Офіційний Делі розглядає війну в Україні не як протистояння Москви та Києва, і навіть не як війну Заходу та РФ, а як частину ширшого суперництва між Заходом і Китаєм. Індія не може однозначно підтримати Захід, бо у їхньому розумінні це призвело б до непотрібної зараз дипломатичної конфронтації із КНР, що своєю чергою створило б ризик збройної ескалації у спірних прикордонних районах (ситуація там перманентно загострюється й останні події на китайсько-індійському кордоні яскравий тому приклад). Офіційний Делі не може допустити широкомасштабної ескалації, оскільки не готовий до лобового зіткнення з КНР, а отже і з Пакистаном, з яким також існують невирішені територіальні проблеми.

Індія претендує на статус одного з світових центрів сили зі своєю зоною впливу, а тому послідовно підтримує ідеї поліцентричного багатополосного світового порядку. У цьому контексті основна мета Делі – не тотальний розгром КНР, який є суперником, а визнання Пекіном Індії як одного з полюсів сили Азії, тобто наявності у Делі власної сфери інтересів в Індійському океані, Південній та Південно-Східній Азії. Це частково

співпадає з тим, як свої претензії до Заходу обґрунтовували у Москві напередодні вторгнення в Україну. Певна схожість загальних поглядів на майбутнє світу (не на Україну або на обґрунтованість вторгнення на нашу територію) зумовлює бажання Індії зберігати стосунки з Росією, але при цьому Індія ніколи не схвалювала дії РФ в Україні й постійно виступає за мирне врегулювання військового конфлікту.

Індії не вигідне послаблення Росії до стану «сировинного донора» або «молодшого партнера» Китаю. Це не відповідає геостратегічним розрахункам Делі, оскільки змінює і без того асиметричний баланс сил у регіоні на користь Китаю. Для Індії дуже важливо тримати Росію у фокусі своєї політичної уваги та стежити, щоб через Росію не утворилися нові загрози національній безпеці, особливо з урахуванням нестабільної ситуації у сусідніх Пакистані та Афганістані. Делі намагається всіма силами запобігти утворенню чогось на кшталт осі “Москва-Пекін-Ісламабад”, про яку заговорили після виведення американських військ із Афганістану.

Більш того, Індія хоче зберегти свою «стратегічну автономність», оскільки для неї це єдиний спосіб втримати світову систему в певному балансі, не допустити надмірної монополізації глобального впливу однією зі сторін – США чи КНР. Підтримка однієї зі сторін – Заходу (США) чи Сходу (КНР) – означала би автоматичний підрив балансу сил. Оскільки війна в Україні розглядається Індією як неодмінний маркер вибору сторони у цьому глобальному протистоянні, зміна нейтральної позиції з боку Делі щодо російсько-української війни виглядає малоімовірною. У той же час, відверто підтримувати Росію Індія також не стане, в тому числі через зближення РФ з Пакистаном та Китаєм в останні роки.

Із великою часткою вірогідності Індія збільшуватиме імпорт російських енергоносіїв через привабливі знижки, виступатиме за недопущення монополізації ринку збуту Китаєм та протидіятиме власній енергетичній кризі. Навряд чи найближчим часом Делі зменшить імпорт з РФ або відмовиться від російських нафти та вугілля. Принаймні, поки Індія не

знайде альтернативних постачальників, або не збільшить власний видобуток, або не наростить поставки з Близького Сходу та США (якщо ті запропонують знижки, що малоймовірно). Ключова причина – не велика залежність від поставок з РФ, а складна внутрішня ситуація в індійській енергетиці та необхідність у знижках. Тобто в даному питанні у Індії чисто прагматичний економічний інтерес.

Індія не приєднуватиметься до західних санкцій проти РФ з політико-ідеологічних причин, не пов'язаних зі ставленням до України. У Делі вважають, що приєднання до санкцій зруйнує їхню політику «стратегічної автономності», підпорядкує волі Вашингтона, а також розпалить конфлікт із Китаєм у регіоні. До того ж, в Індії, як і в багатьох країнах Азії, скептично ставляться до застосування Заходом санкцій, бо вважають, що в будь-який момент великі країни Азії можуть перетворитися в очах США на суперників, яких захочуть покарати таким же «санкційним» способом.

Необхідно мати на увазі, що в умовах санкцій й виходу багатьох західних фірм з Росії, індійські компанії отримують можливості розширити там свій ринок збуту за рахунок відсутності великої конкуренції. Зокрема, це стосується експорту продуктів харчування через Південний Кавказ, а також експорту фармацевтичних компаній, які на сьогодні мають лише 2% ринку лікарських засобів у Росії, а тепер отримують можливість розширитися. Крім того, це ж стосується і перспектив розширення імпорту російських алмазів

У цілому, війна в Україні не створює критичної проблеми для торгово-економічних інтересів Індії. В своїй зовнішній торгівлі Делі більше орієнтується на західні ринки. На відміну від Росії, з якою товарообіг у 2021 році ледве досяг \$ 8 млрд, торгівля з країнами ЄС приносить Індії € 62,8 млрд, а зі США – \$ 110 млрд. Саме Євросоюз лишається одним з найбільших інвесторів у індійську економіку і за підсумками останніх 20 років вклав туди \$ 88 млрд. Проблеми, пов'язані з санкціями проти російських банків, створюють дискомфорт, але не загрожують життєво важливим інтересам Індії у цій галузі і не поглиблюють ситуацію на стільки, щоб змушувати Делі

відмовитися від торгівлі з РФ (це теж ще один приклад індійського прагматичного підходу).

Велику роль для Індії відіграє військово-промисловий комплекс (ВПК), що значною мірою залежить від російських військових поставок й має велике значення у індійському протистоянні з Пакистаном і Китаєм. Через санкції проти РФ індійський ВПК опинився під загрозою послаблення та заморозки великих проектів. Залежність від РФ унеможливорює відмову Делі від військово-технічної співпраці з Москвою. Але ця залежність не є критичною, про що свідчать наступні факти. За останні 20 років Індія зробила чимало для диверсифікації своїх військових поставок (навіть зменшивши частку російського озброєння з понад 80%, як це було у 1990-х роках, до майже 40% станом на сьогодні). Це все ще доволі значна цифра, і Росія безперечно є одним з головних і ключових партнерів Індії у галузі ВПК.

Не менш важливим є така обставина, що індійці не сприймають Росію як неоколоніальну державу. Якщо їм сказати, що Росія поводить себе як колоніальна імперія, вони у своїй більшості будуть дуже здивовані. Але Росія цю обставину добре використовує, намагається грати на антиколоніальних індійських настроях та визначати себе представником міжнародних інтересів Індії (особливо у РБ ООН).

Більш того, варто приймати до уваги й наступну важливу обставину, на яку, як правило, не зважають, а вона грає теж не останню роль. Мається на увазі, що Індія і Росія вважають себе сильними регіональними лідерами, перша у регіоні Південної Азії, а друга – у Східній Європі. Кожна з них утримує сусідні країни у зоні свого пильного контролю, впливу та тиску. Вихід будь-якої з країн за рамки впливу регіону та регіонального лідера вважається неприпустимим (це дуже характерно для регіональної політики Індії, але на цю обставину рідко звертається увага). Тому в Індії тиск на сусідню країну розглядається як необхідний та обумовлений елемент регіональної політики. Відносно Росії ми спостерігаємо надзвичайно важки

наслідки її «регіональної політики», найгірший приклад – широкомасштабна агресія в Україну.

Виходячи із вищенаведеного аналізу, можна запропонувати низку положень, які можуть бути корисними й взяті до уваги при розробці *Національної стратегії розвитку відносин та співробітництва України з Республікою Індія* на сучасному етапі. Наміри підготовки такого важливого міжнародного документу останнім часом обговорюються українськими дипломатичними колами. У цьому контексті видається доцільним виокремити наступні положення:

1) нейтральна позиція Індії не означає приховану підтримку дій Кремля в Україні. Делі постійно наголошує на необхідності дотримання норм міжнародного права, що є актуальним і для України. Критикувати Індію за нейтралітет чи балансування, обумовлені зазначеними вище обставинами та особливостями індійського світосприйняття, не варто. Так само, як і вимагати повного приєднання до санкцій щодо Росії. Доцільно у відносинах з Делі робити акцент на спільному захисті світового порядку, в якому мають бути чіткі правила, а не ідеологічні розколи, війни та гонка озброєнь;

2) у процесі розробки зазначеної стратегії важливо приймати до уваги, що Індія є непостійним членом РБ ООН; стати постійним членом Ради Безпеки – це одне з головних та довгоочікуваних завдань сучасної Індії. Відмітимо, що Росія позиціонує себе як постійного «захисника» Індії, своєрідного «проштовхувача» цього питання. Але за умови визнання Росії країною-спонсором тероризму вона автоматично «вибуває» із членів РБ ООН. Це місце (постійного члена) може і має право посісти Індія (підкреслимо, що з азійських держав позицію *постійного члена* РБ займає тільки Китай). Видається, що така можливість для Індії буде досить реальною за умов її більш рішучих дій у питаннях російської агресії в Україні. Тобто є поле для «тонкої дипломатичної роботи» як для України, так й її союзників; у цьому напрямі українській дипломатії вірогідно можна

використовувати і таку ситуацію, що в наш час (у грудні 2022 року) Індія є Головою Ради Безпеки ООН;

3) довге затягування війни в Україні не вигідне Індії, оскільки це відвертає її союзників у США, а отже послаблює американську присутність у Азійському регіоні, яка відповідає індійським безпековим інтересам у контексті протистояння Китаю. Делі, безперечно, підтримає будь-які мирні переговори України й можливо буде просувати їх на міжнародному рівні і навіть (при певних обставинах) може погодитися виступити гарантом безпеки України. Крім того, затягування війни ставить Індію у незручне становище відносно країн ЄС, у підтримці яких Делі зацікавлений на протипагу Китаю;

4) більшість факторів, які формують позицію Індії щодо війни в Україні, не пов'язані з Україною, а здебільшого викликані політико-ідеологічними питаннями, особливостями зовнішньої політики та внутрішнім сприйняттям індійцями навколишнього світу. З такими питаннями працювати необхідно комплексно та постійно. Тобто системна робота з Індією займатиме чимало часу та ресурсів і не обмежуватиметься питанням збільшення експорту або залученням інвестицій;

5) через складну логістику, фінансові перешкоди та санкції, Індія поступово може зменшуватиме свою залежність від імпорту російського озброєння шляхом диверсифікації джерел постачання. А коли Делі почне розвивати власний ВПК, можна їй запропонувати створення спільних українсько-індійських підприємств, щоб національні індустрії розвивалися разом. Перспективними напрямками тут виступає авіація, а також аерокосмічна галузь (такі проекти скоріш за все зможуть запрацювати у довгостроковій перспективі);

6) Україні необхідно переглянути свою політику щодо Індії та, в цілому, Південної Азії, а саме негайно активізувати прямий політичний діалог. Заради цього слід оптимізувати підготовку кадрових ресурсів на цей напрямок, переформувати роботу посольства, посилити медіа-присутність,

розробити окрему регіональну стратегію, почати налагоджувати широкі академічні зв'язки з університетами та створювати спільні аналітичні центри, активніше долучати фахівців, які знаються на місцевому контексті та культурно-ментальних реаліях таких держав, як Індія, активно працювати з лідерами громадської думки, у тому числі через соціальні мережі.

7) Україна навряд чи зможе радикально змінити індійську політику або заручитися повною підтримкою Індії своєї позиції щодо РФ, оскільки більшість причин, якими зумовлене нинішнє позиціонування Індії у контексті війни, не мають стосунку до офіційних Києва, а іноді й Москви, і на них Україна не має впливу. Крім того, усталене ставлення до України також впливає на якість двосторонніх зв'язків і змінити його швидко не вдасться, принаймні без налагоджених політичних зв'язків, медіа-присутності тощо. Відтак, у коротко- та середньостроковій перспективі Україні варто зосередитися на освітньо-гуманітарній співпраці, налагодженні регулярного політичного діалогу та розвитку тісних академічних зв'язків між двома країнами. Певну роль у цьому може відіграти і *Всеукраїнська асоціація індологів* (НАН України), що об'єднує фахівців – знавців Індії різних напрямів з 2000-го року (вчених, викладачів, журналістів, діячів культури, бізнесменів та ін.);

8) за для розвитку більш ефективного гуманітарного співробітництва варто розглянути та вирішити питання про підготовку та підписання рамкової *Угоди між Україною та Республікою Індією у галузі гуманітарної співпраці* (включаючи розвиток контактів у напрямках науки, освіти, культури, журналістики, туризму). Багаторічна відсутність такого міжнародного документу не дозволяє Україні розвивати та просувати на індійських теренах політику «м'якої сили», яка досить активно й вдало використовується російською, китайською та іншими дипломатичними та громадськими місіями;

9) у контексті розробки та просування політики «м'якої сили» назріла гостра потреба в організації *Українського культурного центру* та його

філіалів у Нью-Делі, Мумбаї, Калькутті та інших містах Індії. Саме за допомогою таких інституцій (як свідчить досвід інших країн) можливо змінити уявлення індійської громадськості про Україну, її роль та значення у сучасному світі, стимулювати підтримку в керівних колах Індії на користь нашої країни. За сприяння таких центрів варто налагодити та активізувати наукові стажування, конференції, семінари, лекції науковців, освітян, діячів культури України в Індії (за можливостей приймати по обміну й індійських фахівців, особливо науковців, освітян, журналістів);

10) надзвичайно важливо активізувати та підняти роль українських ЗМІ в індійському середовищі; про цю проблему пишуть навидь індійські журналісти. Так, індійський журналіст Рудроніл Гош вважає, що основна проблема – недостатня присутність України в інформаційному просторі Індії та надміру сухий виклад інформації: «...мені здається, представники України не змогли в Індії пролити світло на ті звірства, які відбуваються на війні... Якщо ви читаєте індійські ЗМІ, спілкуєтеся з індійцями, таке враження, що вони про це нічого не знають – про звірства, вчинені російськими військами в Україні». На його думку через це чимало індійців і не вважають Росію країною-агресором [4]. Водночас державні медіа Індії підтримують та поширюють нейтральну позицію уряду. Щоб змінити таке становище, в Індії необхідно проводити багато публічних заходів щодо війни, активізувати діяльність українського посольства в Делі, організувати обмін журналістами та громадськими діячами між Україною та Індією.

Використані джерела й література:

1. Лукаш О. Процеси модернізації та глобалізації в Індії у кін. XX – поч. XXI ст. URL: http://indology.ho.ua/books/modernization_processes.pdf.
2. Кеффер Л. Кулеба попросил премьера Индии содействовать урегулированию на Украине. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5707490>.
3. Борділовська О. Візит міністра закордонних справ Індії С.Джаяшанкара до Москви. URL: <http://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodny-vidnosyny/visit-ministra-zakordonnyh-sprav-Indii...do-Moskvy.09.11.2022>.
4. Ерман Г. «Індійці про Україну нічого не знають». Чому Індія лишається нейтральною та як це можна змінити URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746368>.

5. Ворожбит О. Нандан Уннікрішнан: «Якщо доведеться обирати між Києвом і Москвою, Індія буде змушена обрати Росію». URL: <https://tyzhden.ua/nandan-unnikrishnan-iaakshcho-dovedetsia-obraty-mizh-kyievom-i-moskvoiu-indiia-bude-zmushena-obraty-rosiiu/>
6. Гриценко А., Куса І. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія. URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishn.>
7. Лукаш О. Про позицію Індії щодо російсько-української війни. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-uf-proty-ukrainy/pro-pozytiuu-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html>
8. Світлевська А. Вбивча нейтральність: чи змінять Китай та Індія ставлення до війни в Україні. URL: <https://www.unian.ua/politics/vbivcha-neytralnist-chi-zminyay-kitay-ta-indiya-stavlennya-do-viiny-v.>

¹ Автор – Лукаш Ольга Іванівна, к.і.н., провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Президент Всеукраїнської асоціації індологів.